

Rozdział II

Organizacja mniejszości żydowskiej

Historia Żydów liczy około czterech tysięcy lat i jako jeden z nielicznych narodów istnieją do dnia dzisiejszego. W dziejach ludzkości istniały wielkie narody tj. Babilończycy, Asyryjczycy czy Filistyni, posiadające ogromny dorobek kulturalny, gospodarczy i militarny. Jednakże, obecnie możemy czerpać o nich wiedzę głównie z wykopalisk. Choć narody nigdy nie umierają – ich śmiercią jest utrata pamięci o swojej religii, kulturze, historii, języku i obyczajach. Jedynie Żydzi ostali się dzięki zachowaniu świadomości swej tożsamości, religii, kultury i tradycji⁶³.

Żydzi, jako Naród Wybrany, przetrwali przez kilka tysięcy lat, wierząc w istnienie Jedyne Boga, który wymaga od ludzi moralnego postępowania. Drugim założeniem judaizmu było przekonanie o ich posłannictwie z racji zawartego z Bogiem przymierza. Zbiorem prawa, który regulował wszelkie aspekty życia była Tora nadana Mojżeszowi na górze Synaj przez Boga. Wiara w Boga oraz związana z nią tradycja miała dla Żydów ogromne znaczenie i stanowiła element ich codziennego życia⁶⁴.

1. Organizacja kahałów

Ścisłą więź tradycyjną i religijną wśród ludności żydowskiej podtrzymywały i pielęgnowały żydowskie gminy wyznaniowe, które pilnie przestrzegały przepisów religijnych oraz dawnych obyczajów żydowskich wynikających z Tory i Halachy, prowadząc tym samym do zintegrowania żyjącej w rozproszeniu mniejszości⁶⁵.

Pierwsze załączki pod organizację życia religijnego dały na terenie byłego zaboru rosyjskiego w 1916 r. władze okupacyjne niemieckie. Wydane rozporządzenie dotyczące organizacji Żydowskiego Towarzystwa Religijnego, wprowadziło nowy ustrój na obszarze Generalnego Gubernatorstwa warszawskiego. Z czasem, rozpoczął się proces rozszerzania mocy obowiązujących przepisów na inne obszary zaboru rosyjskiego przy jednoczesnym dostosowywaniu ustroju do wymogów krajowych⁶⁶.

⁶³ N. Kameraz-Kos, *op. cit.*, s. 7.

⁶⁴ H. Chałupczak, *op. cit.*, s. 189-190.

⁶⁵ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław 1968, s. 55.

⁶⁶ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 161.

Najistotniejszym dokumentem prawnym, zmierzającym do unifikacji położenia prawnego gmin żydowskich był *Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o zmianie organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego*. Dekret ten także utrzymywał w mocy rozporządzenie z 1 listopada 1916 r. oraz przyznawał charakter korporacji publicznoprawnej towarzystwu religijnemu i poszczególnym gminom⁶⁷.

Wkrótce rozciągnięto przepisy tego aktu prawnego na inne obszary przez wydanie tekstu *Rozporządzenia Rady Ministrów z 28 października 1925 r. do województw: wołyńskiego, poleskiego, nowogródzkiego; powiatów: grodzieńskiego, wołkowyskiego i gmin: bratowskiej, suchopolskiej i masiewskiej powiatu bielskiego województwa białostockiego oraz do okręgu administracyjnego wileńskiego*. Kolejne *Rozporządzenie* zostało wydane przez *Prezydenta Rzeczypospolitej dnia 9 marca 1927 r.* i odnosiło się do powiatu białostockiego, bielskiego i sokólskiego województwa białostockiego. Z kolei *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 21 czerwca 1927 r.* utworzyło na tych terenach okręgi gmin wyznaniowych żydowskich, obejmujące każdy określoną ilość gmin miejskich i wiejskich⁶⁸.

Dalszym, równie ważnym aktem prawnym, było *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego*. Rozciągnęło ono moc obowiązywania dekretu z 1919 r. oraz rozporządzenia z 1916 r. na województwo krakowskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie oraz poznańskie i pomorskie. Poza ustrojem powstałego Żydowskiego Związku Religijnego pozostał obszar województwa śląskiego⁶⁹.

Ustawodawstwo wyznaniowe w województwie śląskim zgodnie z jego statutem organicznym z dnia 15 sierpnia 1920 r. zostało zastrzeżone dla Sejmu Śląskiego. Obowiązywały dawne ustawy zaborcze, do których możemy zaliczyć ustawę pruską z 23 lipca 1847 r. oraz ustawę austriacką z 21 marca 1890 r. obowiązującą na Śląsku Cieszyńskim. W świetle tych przepisów żydowskie gminy wyznaniowe były samodzielnie i niezależnie funkcjonującymi od siebie korporacjami publicznoprawnymi

⁶⁷ *Ibidem*, s. 161-162; K. Krasowski, *op. cit.*, s. 183.

⁶⁸ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 161-162.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 162-163.

bez nadrzędnych władz wyznaniowych, działającymi na podstawie odrębnych statutów zatwierdzanych przez organy administracyjne⁷⁰.

Wspomniany dekret Naczelnika Państwa z 1919 r. określał Żydów jako grupę wyznaniową, pomijając narodowościowy aspekt problemu. Żydowskiemu Związkowi Religijnemu nadano charakter korporacji przymusowej, do której należeli Żydzi z mocy prawa poprzez zamieszkiwanie na terenach objętych regulacją, z wyjątkiem tych, którzy zadeklarowali wystąpienie lub zmienili religię. Takie rozwiązanie pozostawało w sprzeczności z uchwaloną konstytucją, która w art. 115 stanowiła, że konieczne jest wydanie ustawy określającej stosunek państwa do wyznania mojżeszowego po porozumieniu się z prawną reprezentacją związku oraz po zatwierdzeniu statutu wewnętrznego. Ponadto Żydowski Związek Religijny miał stanowisko monopolistyczne, w związku z czym przepisy nie przewidywały, a nawet wykluczały, istnienie innej żydowskiej społeczności o charakterze związku religijnego⁷¹.

*Zgodnie z Przepisami o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego, stanowiącymi załącznik do rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r.*⁷² podstawową jednostką organizacyjną Żydowskiego Związku Religijnego była gmina wyznaniowa. W jej skład wchodził mieszkający – Żydzi bądź jednej bądź kilku lub więcej gmin politycznych. Przewidywano także możliwość łączenia i dzielenia gmin. Wszystkie gminy były instytucjami o charakterze publicznoprawnym, posiadały prawo do opodatkowywania swoich członków w sposób przymusowy, pod kontrolą władzy państwowej, pełnionej przez władze komunalne w wyznaczonym zakresie działania⁷³.

Podstawowym celem działalności kahału było zaspokajanie potrzeb religijnych członków gminy. W „Przepisach” został sformułowany enumeratywny katalog kompetencji kahału. Zaliczono do nich: organizowanie i utrzymanie rabinatu; zakładanie i utrzymywanie synagog (*bejt kneset*), domów modlitwy (*bejt tefila*), kąpień rytualnych (*mykwa*) i cmentarzy; czuwanie nad religijnym wychowaniem młodzieży; troska o dostarczanie ludności żydowskiej koszernego mięsa; zarząd majątkiem gminnym i fundacjami ustanowionymi na rzecz gminy oraz wszelkimi urządzeniami i zakładami należącymi do gminy. Ponadto, gmina mogła prowadzić działalność

⁷⁰ *Ibidem*, s. 169-170; K. Krasowski, *op. cit.*, s. 189-190.

⁷¹ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław 1979, s. 49; K. Krasowski, *op. cit.*, s. 186-187; J. Sawicki, *op. cit.*, s. 163-164.

⁷² Dz. U. RP z 1928 r., Nr 52, poz. 500, s. 1129-1134.

⁷³ S. Piekarski, *op. cit.*, s. 82.

dobroczynną. Uprawnienia kahałów ograniczały się wyłącznie do działalności religijnej, a także charytatywnej. Jednakże, owa wyłączność była odpowiednikiem przymusu należenia do gminy wyznaniowej z mocy samego prawa, nie dotyczyła działalności dobroczynnej, której nadano charakter fakultatywny⁷⁴.

Zgodnie z „Przepisami” na czele wspomnianego Żydowskiego Związku Religijnego miała stać Rada Religijna. Do jej najważniejszych zadań należało wykonywanie przysługujących związkowi religijnemu jako całości praw korporacyjnych i reprezentowanie jego interesów wobec władz państwa. Ponadto, posiadała nadzór nad związkiem i kierowała jego działalnością, równocześnie nie ograniczając wolności sumienia innych osób, gmin czy stowarzyszeń. Dodatkowo, przyznano jej prawo do urządzania i tworzenia instytucji wspólnych dla wszystkich gmin lub kahałów poszczególnych obszarów państwa⁷⁵.

Do Rady Religijnej wchodziło 34 świeckich członków związku i 17 rabinów na pięcioletnią kadencję. Jej siedzibą było miasto stołeczne Warszawa. Oprócz wymienionych członków, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego mógł do niej dodatkowo powołać 8 świeckich i 4 duchownych⁷⁶.

Zgodnie z art. 26 członków Rady, jeżeli posiadali bierne prawo wyborcze, wybierali wyborcy gmin, którzy z kolei zostali wskazani przez członków zarządów gmin mniejszych i członków rad w gminach wielkich. Przebieg wyborów odbywał się zgodnie z zasadą tajności i proporcjonalności. Sprawowanie stanowiska było nieodpłatne i honorowe. Do chwili wyboru Rady Religijnej, czynności jej sprawowała naczelna władza nadzorcza (art. 54)⁷⁷.

Innym organem, funkcjonującym w ramach Rady Religijnej był Prezes i jego zastępcy, których wybierano zwyczajną większością głosów. Ich wybór podlegał zatwierdzeniu przez naczelną radę nadzorczą. W sytuacji, kiedy trzeci raz z rzędu nie zostaliby zatwierdzeni, mianowania dokonywała naczelna władza nadzorcza (art. 27). Ponadto, Rada wybierała spośród siebie wydział wykonawczy dla spraw o charakterze bieżącym, gdzie przewodniczącym był Prezes (art. 31)⁷⁸.

Do kompetencji Rady Religijnej o charakterze szczególnym można zaliczyć: podział wielkich gmin na okręgi rabiniczne, układanie budżetu na kolejny rok

⁷⁴ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 165-167.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 164-165.

⁷⁶ Dz. U. RP z 1928 r., Nr 52, poz. 500, s. 1131.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 1131.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 1131.

obrachunkowy, określanie wysokości składek, ustalanie zasad obowiązujących dla dopuszczenia do sprawowania urzędu rabin i podrabina, tworzenie przepisów z zakresu pełnienia funkcji duchownych i regulaminu dyscyplinarnego, przedstawianie Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego kandydatów na rabinów i ich pomocników⁷⁹.

„Przepisy” dokonały podziału gmin na mniejsze i wielkie, w zależności od ich liczebności. Jeżeli liczba członków nie przekraczała 5 tys. – gminy klasyfikowano jako mniejsze, powyżej 5 tys. – były to kahały wielkie⁸⁰.

W gminach mniejszych na czele stał zarząd, złożony z rabina i 8 członków, których stanowiska były honorowe i bezpłatne. Każdy rabin, jeśli istniała taka potrzeba, miał do pomocy podrabina⁸¹.

Zgodnie z art. 10 podstawową funkcją zarządu było reprezentowanie kahału we wszystkich stosunkach prawnych. Przewodniczącego lub zastępcę i 2 członków zarządu zobowiązano do podpisywania dokumentów gminnych. Dodatkowo, zarząd mógł powoływać specjalne komisje w celu spełnienia określonych zadań z możliwością włączenia osób spoza zarządu do prac poszczególnych komisji (art. 11). Co więcej, do obowiązków należało również sporządzenie „budżetu na każdy rok obrachunkowy oraz imiennej listy członków gminy z oznaczeniem nałożonej na każdego składki”, który należało udostępnić w przeciągu 8 dni (art. 12-13)⁸².

W przypadku gminy wielkiej, na jej czele stała rada gminy wyznaniowej i zarząd, w skład którego wchodziło przynajmniej 8 członków, a także rabin. Ponadto, można było powołać do zarządu dodatkowych 3 członków, posiadających bierne prawo wyborcze. Stanowiska członków, podobnie jak w gminach mniejszych były nieodpłatne i honorowe⁸³.

Artykuł 21 „Przepisów” określał zakres działań rady gminy wyznaniowej, do których zaliczał następujące sprawy: uchwalanie budżetu i jego zmian; ustalanie wysokości składek i wyznaczanie sposobu ich poboru oraz oznaczanie opłat; zaciąganie pożyczek; zakładanie i organizacja lub zasadnicza reforma zakładów gminnych; zmiany w stanie majątku nieruchomego gminy; wybór rabina i podrabinów; sprawy przekazane do rozpatrzenia przez władzę nadzorczą lub zarząd. Podejmowanie uchwał

⁷⁹ *Ibidem*, s. 1131-1132.

⁸⁰ R. Kotowski, *Z dziejów społeczności żydowskiej Sandomierza w latach 1918-1939*, *Kwartalnik Historii Żydów*, marzec 2008 Nr 1 (225), Warszawa 2008, s. 49.

⁸¹ Dz. U. RP z 1928 r., Nr 52, poz. 500, s. 1130.

⁸² *Ibidem*, s. 1130.

⁸³ *Ibidem*, s. 1130.

w wymienionych sprawach następowało na mocy wniosków zarządu zwykłą większością głosów. Co więcej, rada miała prawo do wniesienia protestu skierowanego przeciw działalności zarządu⁸⁴.

Rysunek 2. Zarząd żydowskiej gminy wyznaniowej w Skierniewicach

Źródło: J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 193.

Gminy wielkie posiadały również możliwość tworzenia za odpowiednim zezwoleniem władzy nadzorczej stowarzyszeń wyznaniowych w celu zorganizowania i utrzymania synagog i innych urządzeń religijnych. Owe stowarzyszenia uzyskiwały z chwilą wpisania do rejestru prawa korporacyjne. Posiadały osobowość publicznoprawną, własny cmentarz, rabina a także budżet. Członkowie stowarzyszenia podlegali uwzględnieniu we właściwym rejestrze członków oraz byli zwolnieni od płacenia składek na rzecz gminy wielkiej, jednakże nie przyznano im żadnych praw wyborczych⁸⁵.

W obu rodzajach gmin najważniejszą rolę w życiu religijnym społeczności odgrywał rabin oraz podrabini. Za pełnioną przez nich funkcję otrzymywali wynagrodzenie. Dla przykładu, w Sandomierzu rabin z tytułu sprawowania funkcji duchownego, otrzymywał w 1922 r. wynagrodzenie w wysokości 700 tys. marek polskich, zaś podrabini – 500 tys. marek polskich. Co do kwalifikacji rabina, „Przepisy” określiły jedynie warunek znajomości języka polskiego i hebrajskiego w piśmie i słowie, bardziej szczegółowe warunki dopuszczalności do urzędu rabina miały zostać

⁸⁴ *Ibidem*, s. 1131.

⁸⁵ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 167-168.

opracowane przez Radę Religijną w formie statutu, który następnie powinien być zatwierdzony przez ministra⁸⁶.

Do kompetencji rabina należał m.in.: nadzór nad urządzeniami religijnymi, nauczycielami religii w żydowskich szkołach, rzezakami rytualnymi (tzw. *szochetami*) i innymi funkcjonariuszami działającymi w obrębie gminy. Ponadto, rabinowi przyznano wyłączne prawo do udzielania ślubów i rozwodów w obrębie swojego kahału, „z zastrzeżeniem praw rabinów stowarzyszeń religijnych” (art. 46). Wśród podstawowych obowiązków wyliczono wygłaszanie kazań w sobotę i święta oraz wydawanie upoważnień z zakresu *szechity* czyli rytualnego uboju⁸⁷.

Zagadnienie wyborów do organów gmin zostało uregulowane w cytowanych „Przepisach” z 1927 r. oraz w *Rozporządzeniu Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 października 1930 r. w sprawie regulaminu wyborczego dla wyboru organów gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej z wyjątkiem województwa śląskiego*⁸⁸. „Przepisy”, dokonując podziału na gminy mniejsze i wielkie, określiły ogólne zasady wyboru poszczególnych organów gminnych.

Zgodnie z art. 5 zarząd w gminach mniejszych wybierano przez „powszechne, równe, tajne, bezpośrednie i proporcjonalne głosowanie” na czteroletnią kadencję. Czynne prawo wyborcze uzależniono od spełnienia określonych wymogów: wyznania żydowskiego, ukończonych 25 lat, płci męskiej i zamieszkania w obrębie gminy żydowskiej nieprzerwanie przez okres co najmniej jednego roku. Prawa wyborcze nie były nieograniczone – mogły ulec zawieszeniu w przypadku postępowania upadłościowego, utraty praw obywatelskich, ubezwłasnowolnienia, kary pozbawienia wolności czy korzystania z dobroczynności publicznej⁸⁹.

W kwestii obieralności członka zarządu, prócz posiadania czynnego prawa wyborczego, należało mieć ukończone 30 lat, posiadać obywatelstwo polskie i być nieskazitelnego charakteru. Co więcej, istniała możliwość wniesienia zażalenia przez każdego wyborcę do miejscowej władzy nadzorczej w terminie 14 dni⁹⁰.

⁸⁶ R. Kotowski, *op. cit.*, s. 51; S. Piekarski, *op. cit.*, s. 86.

⁸⁷ Dz. U. RP z 1928 r., Nr 52, poz. 500, s. 1132-1133.

⁸⁸ Dz. U. RP z 1930 r., Nr 75, poz. 592, s. 945-951.

⁸⁹ Dz. U. RP z 1928 r., Nr 52, poz. 500, s. 1129.

⁹⁰ S. Piekarski, *op. cit.*, s. 85-86.

Powołany w wyborach zarząd wybierał spośród siebie przewodniczącego, który zwoływał zebrania i kierował obradami. Następowало to przy osiągnięciu zwyczajnej większości głosów. W przypadku równości głosów rozstrzygał los⁹¹.

W gminach wielkich przeprowadzano wybory pięcioprzymiotnikowe do rady gminy wyznaniowej, gdzie decydujący głos posiadali członkowie kahału dysponujący czynnym prawem wyborczym. Z kolei wyłoniąca rada gminy określała skład zarządu zgodnie z zasadą proporcjonalności. Kadencja rady i zarządu trwała 4 lata. Podobnie jak w kahalach mniejszych, wyborcom przysługiwało prawo do wniesienia zażalenia. Owe prawo przyznano także członkom rady, którzy mogli je wnieść względem osób tworzących zarząd⁹².

Gminy wielkie również przewidywały funkcję przewodniczących, a także zastępców w swoich organach. Dokonywano tego z uwzględnieniem zasady zwykłej większości głosów z dopuszczeniem losowego rozstrzygnięcia w sytuacji uzyskania identycznej ilości głosów przez kandydatów. Jednakże wprowadzono klauzulę, która stanowiła „o ile wybrani po raz trzeci nie będą zatwierdzeni, naczelna władza nadzorcza mianuje przewodniczących”⁹³.

Wybór rabina przebiegał inaczej w obu rodzajach kahalów. W gminach mniejszych rabina wybierali członkowie gminy, posiadający czynne prawo wyborcze przez „powszechne, równe, tajne i bezpośrednie głosowanie zwyczajną większością głosów”. Zaś w kahalach wielkich, prawo to przysługiwało radzie gminy wyznaniowej poprzez uzyskanie zwyczajnej większości głosów. „Przepisy”, pomimo dożywotności stanowiska rabina, dopuszczały zwolnienie z piastowania tego urzędu w dwóch sytuacjach – kiedy rabin był niezdolny do pełnienia swoich obowiązków oraz gdy popełnił czyn „sprzeciwiający się godności lub obowiązkom jego stanu”⁹⁴.

Kolejnym aktem prawnym, który znacznie rozwinął zagadnienie wyborów było *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 października 1930 r.* Rozporządzenie potwierdziło wcześniejsze postanowienia w zakresie czynnego i biernego prawa wyborczego, a także co do liczebności poszczególnych organów kahalnych. Ponadto, powierzono zwierzchni nadzór nad czynnościami wyborczymi do wszystkich organów zarządu w gminach wyznaniowych Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Dodatkowo ustalono, że

⁹¹ Dz. U. RP z 1928, Nr 52, poz. 500, s. 1130.

⁹² *Ibidem*, s. 1130.

⁹³ *Ibidem*, s. 1130-1131.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 1130-1133.

miejscowo właściwą władzą nadzorczą w gminach jest powiatowa władza administracji ogólnej, zaś władzą nadzorczą drugiej instancji – wojewoda. Zgodnie z postanowieniami ogólnymi, wybory miały być pięcioprzymiotnikowe. Co ciekawsze, wprowadzono również zasadę *incompatibilitas*, która odnosiła się do łączenia stanowisk członków rad w gminach z członkostwem w zarządzie. Ograniczenia dotyczyły także stopnia pokrewieństwa, gdzie zgodnie z § 10 „ojciec i syn, teść i zięć, bracia i szwagrowie nie mogą być równocześnie członkami zarządu w gminach mniejszych lub członkami rad i zarządów w gminach wielkich”⁹⁵.

Przygotowania do wyborów gmin miały być szykowane z dużym wyprzedzeniem, a mianowicie co najmniej 2 miesiące przed upływem kadencji. Organizację wyborów przydzielono komisjom wyborczym, tworzoną przez zarząd bądź radę kahału. Skład komisji uzależniono od dokonanego w „*Przepisach*” podziału gmin. W kahałach mniejszych ustalono, że liczba osób wchodzących do komisji to: 3 członków zarządu oraz 7 członków gminy i 3 zastępców, wybranych przez zarząd zwykłą większością głosów, z uwzględnieniem istniejących aczkolwiek liczebnych ugrupowań religijnych. W przypadku gmin wielkich – 5 członków zarządu, 11 członków kahału nie wchodzących do zarządu (z wymogiem posiadania przez nich czynnego prawa wyborczego) oraz 5 zastępców, wyłonionych w taki sam sposób, jak w gminach mniejszych. Skład komisji podlegał zatwierdzeniu przez miejscową władzę nadzorczą z zastrzeżeniem możliwości odmowy. W takiej sytuacji należało przeprowadzić uzupełniający nabór⁹⁶.

Zgodnie z rozporządzeniem, pierwsze posiedzenie komisji zwoływał i otwierał przewodniczący zarządu lub jego zastępcę, który zarządzał wybór przewodniczącego komisji wyborczej oraz jego zastępcy zwykłą większością głosów z możliwością losowego rozstrzygnięcia przy równości głosów. Miejscem posiedzeń była siedziba zarządu gminy⁹⁷.

Wszelkie obwieszczenia wyborcze podawano do publicznej wiadomości poprzez wywieszenie ich w lokalu gminy, komisji wyborczej i w synagogach lub poprzez rozplakatowanie i zamieszczenie ogłoszeń w miejscowym prasowym organie

⁹⁵ *Ibidem*, s. 945-946.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 946.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 946.

urzędowym oraz w co najmniej jednym piśmie codziennym, w zależności od panujących warunków i liczby członków należących do gminy⁹⁸.

Istotnym elementem był spis wyborczy sporządzany w dwóch egzemplarzach, z których jeden musiał być pozostawiony w siedzibie zarządu, w miejscu powszechnie dostępnym dla wszystkich. Sporządzając spis wyborów komisja wyborcza wskutek uchwały miała prawo do skreślenia w spisach uprawnionych do głosowania osób, które „publicznie występują przeciw wyznaniu żydowskiemu”. Czas, w jakim można było zapoznać się z owym spisem, wynosił 8 dni, nie wliczając w ten okres dni świątecznych i szabatów, z jednoczesnym ustanowieniem prawa do sporządzania notatek i wyciągów ze spisu. W tym terminie, istniała możliwość wnoszenia tzw. reklamacji przez uprawnionych do głosowania członków gminy, odnośnie m.in. umieszczenia osób w spisie. Po ostatecznym ustaleniu spisu zakazano wprowadzenia wszelkich zmian, uzupełnień czy wykreśleń. Miejskowa władza nadzorcza na wniosek komisji wyborczej oraz działając w porozumieniu z nią wyznaczała termin wyborów, które nie odbywały się w soboty, święta żydowskie i dni przedświąteczne⁹⁹.

Zgodnie z § 29 kolejnym etapem w przygotowywaniu wyborów było zamknięcie spisów wyborców wraz z wezwaniem wyborców do „przedstawienia w ciągu dni pięciu list kandydatów”. Do list należało dołączyć własnoręcznie podpisane oświadczenie każdego z kandydatów, w którym potwierdzał informację o posiadanym biernym prawie wyborczym oraz wyrażenie zgody na umieszczenie go na liście i objęcie mandatu po wygraniu wyborów. Do obowiązków komisji w tym zakresie należało sprawdzenie, czy kandydaci spełnili określone wymogi. Oprócz złożenia na liście podpisu przez kandydata, wskazywano wśród podpisujących męża zaufania oraz jego zastępcę¹⁰⁰.

Regulamin wyborczy regulował także kwestie wycofywania, uzupełniania i łączenia list, zezwalając na dokonanie takich czynności najpóźniej 5 dni przed wyborami. Dopuszczano również możliwość stwierdzenia nieważności sporządzonej listy kandydatów. Mogło to nastąpić, gdy: list nie doręczono w określonym terminie; nie uzyskano odpowiedniej liczby podpisów; brak wymaganej liczby kandydatów bądź ilość nazwisk wykraczająca poza przepisaną; kandydatów wskazano w sposób

⁹⁸ *Ibidem*, s. 946-947.

⁹⁹ Dz. U. RP z 1930 r., Nr 75, poz. 592, s. 946-947; S. Piątkowski, *Dni życia, dni śmierci. Ludność żydowska w Radomiu w latach 1918-1950*, Warszawa 2006, s. 42.

¹⁰⁰ Dz. U. RP z 1930 r., Nr 75, poz. 592, s. 947-948.

niedokładny lub nie w kolejności; brak zgody na przyjęcie kandydatury lub nieważność oświadczeń lub brak biernego prawa wyborczego¹⁰¹.

Kolejne istotne postanowienia, zawarte w rozporządzeniu, dotyczyły sposobu przeprowadzenia wyborów. Otóż po ustaleniu terminu wyborów, komisja wyborcza była zobowiązana do podania do publicznej wiadomości informacji, określającej dzień i miejsce wyborów, co najmniej tydzień wcześniej. Ogłoszenie musiało wskazywać ilość kandydatów, których należało wybrać oraz przypominać wyborcom o niezbędnych dokumentach potwierdzających ich tożsamość. Wybory odbywały się w ciągu jednego dnia w godzinach od 8:00 do 20:00. Głosowanie miało charakter osobisty. Wyborcy przystępowali do przewodniczącego z kartką wyborczą, złożoną w taki sposób, aby „pismo było niewidoczne”. Po sprawdzeniu legitymacji wyborcy, wkładał on kartkę wyborczą do koperty. Przewodniczący przejmował kopertę i wrzucał ją do urny. Następnego dnia zarząd kahału ogłaszał wyniki i jednocześnie przekazywał je do wiadomości miejscowej władzy nadzorczej¹⁰².

Dalsze paragrafy cytowanego rozporządzenia wprowadziły odrębną regulację co do wyborów zarządów w gminach wielkich, które odbywały się na zasadzie proporcjonalności. Wyborcami byli członkowie nowoobranej rady danego kahału. Dzień i godzinę przeprowadzenia wyborów ustalała komisja, wzywając członków rady listownie „przynajmniej na pięć dni przed terminem wyborów, do przedłożenia w ciągu trzech dni, od daty wezwania, list kandydatów na członków zarządu gminy”. Listy musiały być podpisane przez co najmniej 3 członków rady i zawierać podwójną liczbę nazwisk. Wyborcy wybierali członków zarządu albo spośród członków gminy, dysponujących biernym prawem wyborczym, albo ze swego grona¹⁰³.

Zarówno w kahałach mniejszych, jak i wielkich, po upływie 8 dni od ogłoszenia wyników i ustalenia składu nowych organów dokonywano wyboru przewodniczących i ich zastępców. Prawo do ich powołania mieli członkowie zarządu w przypadku gminy mniejszej lub członkowie rady i zarządu w gminie wielkiej. Wybór następował zwykłą większością głosów przy obecności więcej niż połowy członków. Zgodnie z § 78, 2 tygodnie po zawiadomieniu miejscowej władzy nadzorczej o wyborze przewodniczącego gminy mniejszej oraz tydzień po otrzymaniu decyzji zatwierdzającej wybór przewodniczących rady i zarządu oraz ich zastępców w gminie wielkiej,

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 948.

¹⁰² *Ibidem*, s. 948-949.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 950.

ustępujące organy gminne wzywały pisemnie organy nowoobrane, aby w ciągu 8 dni stawily się w siedzibie gminy i przejęły funkcje. Jednocześnie sporządzano protokół, w którym określano stan majątkowy gminy¹⁰⁴.

2. Organizacje o charakterze społeczno-religijnym

Istotnym elementem życia Żydów w dwudziestoleciu międzywojennym był udział w różnych organizacjach o charakterze społeczno-religijnym. W okresie Drugiej Rzeczypospolitej istniało dużo takich stowarzyszeń. Podstawowy problem tkwi w braku informacji o liczbie funkcjonujących organizacji oraz o zasięgu ich działania. Pewne jest to, że wiele z nich działało w obrębie poszczególnych kahałów. Żydzi, żyjąc przez wieki w rozproszeniu i będąc poddawani wielu represjom stworzyli system wzajemnej pomocy, dzięki któremu mogli przeżyć najtrudniejsze dla nich momenty¹⁰⁵.

A. Organizacje charytatywne, samopomocowe i inne

Oprócz instytucji o charakterze fundamentalnym tj. synagoga, prywatne domy modlitwy czy *Chewra Kadisha* tzw. bractwa pogrzebowe dużą uwagę poświęcano działalności organizacji dobroczynnych i samopomocowych. Wynikało to z Tory regulującej zagadnienie m.in. relacji międzyludzkich, które nazwano *micwot szebein adam lachawero* (przykazania pomiędzy człowiekiem i jego bliźnim). Ponadto, żydowskie Prawo nakazywało: „będziesz kochał bliźniego swego, jak siebie samego”¹⁰⁶.

Podstawową *micwą* czyli przykazaniem były *gemilut chasadim*, a więc tzw. czyny życzliwości. Wiązało się to z pomaganiem bliźniemu w każdy możliwy sposób, czy to wspierając go finansowo lub materialnie czy też dając pomocne rady. Ogromne znaczenie przywiązywano do tej *micwy*, gdyż wierzano, że za jej wypełnienie spotka człowieka nagroda już w tym świecie, lecz główna nagroda czeka na niego w świecie przyszłym. Do *gemilut chasadim* należało przede wszystkim: dawanie jałmużny

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 950-951.

¹⁰⁵ J. Pawlak, *Żydzi w dokumentach administracji państwowej w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939)*, Toruń 2007, s. 88; J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 238-239.

¹⁰⁶ Z. Greenwald, *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, Kraków 2005, s. 482; S. Piątkowski, *op. cit.*, s. 53-54.

(cedaka), finansowe wsparcie panny młodej, odwiedzanie chorych, pocieszanie pogrążonych w żałobie oraz wiele innych¹⁰⁷.

Najpopularniejszą organizacją samopomocową był *Bejs Lechem* (hebr. dom chleba), który wspomagał biednych darami żywności, zwłaszcza przed wielkimi świętami. Ponadto, ubodzy rzemieślnicy i kupcy mogli liczyć na bezprocentowe pożyczki z *Gemilus Chesed* zajmującej się zbiórką pieniędzy i darów w naturze dla biednych wędrowców i podróżnych. Podobną działalność prowadził Komitet Ratunkowy, który udzielał pomocy osobom dotkniętym kryzysem ekonomicznym poprzez wykup patentów – koncesji na prowadzenie działalności gospodarczej oraz wsparcia dla osób eksmitowanych ze swoich domów. Do instytucji udzielających pomocy należały również: *Linas Hacedek* (hebr. uczciwy nocleg), która zapewniała opiekę lekarską niezamożnym Żydom; noclegownia dla przejezdnych – *Hachnosas Orchim*; *Hachnosas* Koło czyli stowarzyszenie wspomagające ubogie dziewczęta, które pragnęły wyjść za mąż; Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów w Polsce (ORT), gdzie głównym jego kierunkiem było tworzenie szkolnictwa zawodowego, aby móc zmienić zawód lub zdobyć go w dziedzinie gwarantującej zatrudnienie; TOZ czyli Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej, które prowadziło zakłady opieki nad chorymi i krzewiło zasady higieny wśród ludności¹⁰⁸.

Dużą uwagę poświęcano także sprawom dzieci i starców. W tym celu utworzono m.in. *Jesojmim Hojz* (hebr. dom sierot) czy Centos – Związek Towarzystw Opieki nad Sierotami Żydowskimi. Oprócz instytucji troszczących się o sieroty, powstawały również organizacje biorące w opiekę dzieci z biednych rodzin np.: Centralna Organizacja Opieki Nad Dzieckiem Żydowskim w Polsce, która urządziła kolonie dla młodzieży, świetlice czy stołówki dokarmiające najuboższych. Natomiast w przypadku osób starszych, pozbawionych środków do życia funkcjonowały *Moszew Zkejmim* (hebr. domy starców)¹⁰⁹.

Ściśle religijny charakter posiadały stowarzyszenia tj. *Szomrej Umazhirej Szabes*, które kontrolowały przestrzeganie szabatu oraz nakazów i zakazów związanych z uświęceniem tego dnia. Działalność koncentrowała się głównie na propagowaniu wśród ludności żydowskiej zasad judaizmu. W tym celu powołano specjalne patrole

¹⁰⁷ Z. Greewald, *op. cit.*, s. 483.

¹⁰⁸ J. Pawlak, *op. cit.*, s. 88-90; J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 239-240.

¹⁰⁹ J. Pawlak, *op. cit.*, s. 89.

członków, które krążyły po mieście, pilnując zamknięcia sklepów czy warsztatów rzemieślniczych przed zachodem słońca¹¹⁰.

Osobną grupę stanowiły organizacje zajmujące się pomocą dla wyjeżdżających do Palestyny. Wśród przykładów można znaleźć m.in.: Agencję Żydowską będącą organem światowej Organizacji Syjonistycznej, która zajmowała się podziałem certyfikatów angielskich, umożliwiających legalny wyjazd do Palestyny; Fundusz Narodowy powołany w celu zbiórki pieniędzy na wykup ziemi w Palestynie; Fundusz Podwalin – także organizujący zbiórkę pieniędzy lecz na cele kolonizacyjno-kulturalne oraz JOINT (*American Jewish Distribution Committee* – ang. Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy), popierający syjonizm i wspierający finansowo Żydów w diasporze¹¹¹.

Wśród wspomnianych organizacji najbardziej kontrowersyjną była *Bnei Brith* (hebr. Synowie Przymierza), która powstała w Stanach Zjednoczonych i założyli ją żydowscy emigranci z Niemiec. Ze względu na wewnętrzne rytuały przypominała lożę masonską. Z chwilą odzyskania niepodległości w Polsce pojawiło się dziewięć loż, których działalność została zalegalizowana w Krakowie w 1923 r. pod nazwą Związek Stowarzyszeń Humanitarnych w Rzeczypospolitej *Bnei Brith*. Głównym celem było krzewienie zasad humanitaryzmu, demokracji, a najważniejszym zadaniem ochrona interesów Żydów. Niektóre ugrupowania nieżydowskie wykorzystywały fakt wzorowania się na loży masonskiej, głosząc, że Żydzi działają na szkodę Polski oraz tworząc spiskowe teorie dziejów, według których przedstawiano Żydów jako masonów i komunistów. Ostatecznie *Bnei Brith* zaprzestał działalność wskutek wydanego przez Prezydenta Rzeczypospolitej w 1938 r. dekretu o rozwiązaniu zrzeszeń wolnomularskich¹¹².

B. Organizacje polityczne

Żydzi zamieszkując ziemie polskie stanowili mniejszość bardzo dobrze zorganizowaną. Stopień ich organizacji świetnie odzwierciedla przysłowie – „Gdzie dwóch Żydów, tam trzy partie”. W Drugiej Rzeczypospolitej ukształtowało się kilka głównych nurtów politycznych, zróżnicowanych pod kątem ich stosunku do panującego

¹¹⁰ S. Piątkowski, *op. cit.*, s. 56; J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 240.

¹¹¹ J. Pawlak, *op. cit.*, s. 90.

¹¹² *Ibidem*, s. 87-88.

ustroju oraz przyszłości Żydów, wśród których możemy wyróżnić nurt ortodoksyjny, narodowy, socjalistyczny i asymilatorski¹¹³.

Ruch ortodoksyjny wyrósł z religijności i tradycjonalizmu. Jego przewodnikami byli żydowscy cadycey i rabini. Ortodoksi przejawiali lojalizm wobec państwa, dzielnie bronili praw religijnych, krzewili podstawowe zasady judaizmu oraz tworzyli szkolnictwo o charakterze ściśle religijnym. Religia wysunęła się na pierwszy plan, zaś narodowość uważali za kwestię drugorzędną¹¹⁴.

Najbardziej wpływową organizacją zdominowaną przez religię była *Agudas Israel* (hebr. Związek Izraela), powstała w 1916 r. w Warszawie i po zatwierdzeniu statutu przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych stała się częścią wiedeńskiej „Wszechświatowej Organizacji Agudath Israel”. Jej celem było pielęgnowanie zasad religijnych. Członkowie *Agudas Israel* pozostawali w ostrym konflikcie z przedstawicielami partii syjonistycznych, gdyż mieli nieco odmienny stosunek do kwestii odbudowy państwa żydowskiego w Palestynie¹¹⁵.

Kolejnym nurtem był ruch narodowy, który dzielił się na dwa odłamy – syjonistów i łożkistów. Syjonizm pojawił się już w połowie XIX w. jako reakcja na ruchy antyżydowskie w krajach zachodnioeuropejskich i za jego twórcę uznano Teodora Herzla – autora książki „*Judenstaat*”, w której stwierdził, że jedynym rozwiązaniem problemów Żydów będących w diasporze jest stworzenie państwa żydowskiego w Palestynie¹¹⁶.

Do stronnictw o charakterze syjonistycznym należała Organizacja Syjonistów Ortodoksów „Mizrachi” oraz Organizacja Syjonistyczna w Polsce. Pierwsza z nich powstała w 1902 r. w Wilnie, a jej konferencja programowa odbyła się dopiero w 1917 r. w Warszawie. Jej program zawierał elementy syjonizmu i ortodoksji. Proklamowała rozwój kulturalno-narodowy z uwzględnieniem religii i tradycji żydowskiej oraz hebrajski jako język narodowy. Dążyła do zdobycia autonomii narodowej, opierającej się na kahałach¹¹⁷.

Organizacja Syjonistyczna w Polsce zwana także syjonistami ogólnymi działała w myśl haseł I Kongresu Syjonistycznego w Bazylei z 1897 r., zgodnie z którym celem

¹¹³ *Ibidem*, s. 75; J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939*, Warszawa 1985, s. 107.

¹¹⁴ S. Mauersberg, *op. cit.*, s. 55-56.

¹¹⁵ J. Orlicki, *Szkice z dziejów stosunków polsko-żydowskich 1918-1948*, Szczecin 1983, s. 58; J. Pawlak, *op. cit.*, s. 75-76; J. Tomaszewski, *Ojczyzna...*, s. 107.

¹¹⁶ S. Mauersberg, *op. cit.*, s. 56; J. Pawlak, *op. cit.*, s. 77.

¹¹⁷ S. Mauersberg, *op. cit.*, s. 56; J. Orlicki, *op. cit.*, s. 61.

było utworzenie w Palestynie żydowskiej siedziby narodowej o charakterze publicznoprawnym¹¹⁸.

Drugim odłamek w nurcie narodowym był folkizm. Folkieci twierdzili, że są autochtonami, którzy stanowią odrębną narodowość. Do ich głównych postulatów należało stworzenie autonomii z Radą Narodową wybieraną w pięcioprzymiotnikowych wyborach, a lokalnym samorządem miał być świecki kahał, zaś językiem narodowym – jidysz. Przedstawiciele tego odłamu usilnie zwalczały ortodoksów i klerykalizm żydowski¹¹⁹.

Kolejnym nurtem był socjalizm, reprezentowany przez powstałą w 1897 r. partię Bund – znaną także pod nazwą Ogólnożydowski Związek Robotników w Polsce, oraz założoną w 1905 r. Poalej Syjon, która z kolei w latach 1920-1922 rozpadła się na dwa odłamy: Prawicę i Lewicę¹²⁰.

Najpoważniejszą żydowską partią był Bund, zwalczany przez komunistów jako partia nacjonalistyczna. Dążył on do autonomii kulturalno-narodowej oraz dokonania rewolucji wśród mas żydowskich. Jego program głosił obalenie kapitalizmu, objęcie rządów przez klasę robotniczą i stworzenie nowego ustroju socjalistycznego. Preferował jidysz jako język ludu, był przeciwnikiem gmin wyznaniowych żydowskich i wrogiem religii. Jego siła opierała się przede wszystkim na związkach zawodowych¹²¹.

Drugą żydowską partią głoszącą socjalizm była Poalej Syjon. Oba odłamy tego ugrupowania politycznego swój program opierały na autonomii narodowej i kulturalnej żydowskich kahałów w Polsce, uznając jidysz za ogólnonarodowy język ojczysty Żydów. Różnice pomiędzy Poalej Syjon Lewicą a Prawicą były niewielkie i dotyczyły jedynie kwestii przebudowy społecznej. Prawicę charakteryzowało umiarkowanie, Lewicę zaś rewolucyjność i radykalizm. Poalej Syjon popierały emigrację Żydów do Palestyny celem stworzenia w niej własnego kraju, chociaż zdecydowanie były przeciwne religijnym założeniom ruchu syjonistycznego¹²².

Ostatnim ze wspomnianych ruchów był nurt asymilatorski, wyrażający skłonność do przyswojenia przez Żydów języka i kultury polskiej oraz stopniowego zespolenia się z narodem polskim. Zwalczali oni separatyzm żydowski i zacofanie

¹¹⁸ S. Mauersberg, *op. cit.*, s. 56.

¹¹⁹ R. Żebrowski, *Społeczeństwo żydowskie w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Studia z dziejów Żydów w Polsce. T. 1. Materiały edukacyjne dla szkół średnich i wyższych*, pod red. Z. Borzymińskiej, Warszawa 1995, s. 95.

¹²⁰ S. Mauersberg, *op. cit.*, s. 57.

¹²¹ *Ibidem*, s. 57; R. Żebrowski, *op. cit.*, s. 96.

¹²² S. Mauersberg, *op. cit.*, s. 57.

ortodoksów. Wśród osób zasymilowanych posiadających żydowskie korzenie można wyróżnić dwie grupy: młodzież inteligentką pochodzącą z Małopolski (ulegli wpływom Piłsudskiego i wraz z nim brali udział w tworzeniu państwa polskiego np.: Szymon Askenazy) oraz inteligencję preferującą przemiany o charakterze rewolucyjnym (czyli działacze organizacji robotniczych lub syjonistycznych, którzy zbliżali się pod względem programów politycznych do polskich partii rewolucyjnych). Co więcej, sam ruch asymilatorski nie stworzył odrębnych organizacji, choć część z jego zwolenników skupiała się w takich organizacjach jak: Zjednoczenie Polaków Wyznania Mojżeszowego Wszystkich Ziem Polskich, Żydowski Klub Myśli Państwowej czy Związek Pracy Zjednoczeniowej¹²³.

Żydzi zrzeszając się w partiach, brali udział w życiu politycznym państwa. Już w trakcie wyborów do Sejmu Ustawodawczego, utworzono Blok Mniejszości Narodowych, na którego czele stanął przedstawiciel mniejszości niemieckiej Erwin Hasbach i reprezentant żydowski – Icchak Grünbaum. W wyniku przeprowadzonych wyborów w listopadzie 1922 r. w Sejmie znalazło się 34 posłów żydowskich, reprezentujących następujące organizacje: Ogólni Syjoniści (15 posłów), Mizrachi (5), Hitachduth (4), Agudas Israel (6), Centrala Związku Kupców (1), Fołkiści (1), bezpartyjni (2)¹²⁴.

Rysunek 3. Prezydent RP Gabriel Narutowicz po złożeniu przysięgi w Sejmie

Źródło: <http://www.zydziwpolisce.edu.pl/panel10.html>, [data: 2010-05-05].

¹²³ *Ibidem*, s. 57; J. Pawlak, *op. cit.*, s. 82-83.

¹²⁴ J. Pawlak, *op. cit.*, s. 32-33.

Co ciekawsze, po ukonstytuowaniu się parlamentu, Zgromadzenie Narodowe dokonało wyboru pierwszego Prezydenta Drugiej Rzeczypospolitej. Zwycięstwo odniósł Gabriel Narutowicz, który w grudniu 1922 r. przejął władzę z rąk Józefa Piłsudskiego. Jednakże, kilka dni później został zastrzelony przez fanatycznego nacjonalistę Eligiusza Niewiadomskiego¹²⁵.

W związku z pluralizmem politycznym, narastały konflikty między poszczególnymi ugrupowaniami. Ich płaszczyzną były nie tylko różnice interesów klasowych, ale i konflikty wewnątrz gmin. Dla przykładu, działacze *Agudas Israel* dążyli do wyeliminowania zwolenników ruchu socjalistycznego oraz działaczy syjonistycznych, powołując się na przepisy pozwalające na wykluczenie z wyborów osób przeciwstawiających się religii. Spory także dotyczyły kwestii wyboru rabinów, co często skutkowało brakiem duchownych w wielu polskich miastach i interwencją władz państwowych, które rozwiązywały zarządy gminne, a nawet czasem ustanawiały zarządy komisaryczne. Wymiar tych konfliktów podważył samorząd wyznaniowy, który w latach trzydziestych stopniowo tracił swoją samodzielność¹²⁶.

C. Organizacje kulturalne i sportowe

Żydzi oprócz szeroko działających organizacji różnego rodzaju, dużą część swojej aktywności poświęcali kulturze, przede wszystkim dziedzinom tj.: literatura, prasa, malarstwo czy teatr¹²⁷.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego największy rozkwit przeżywała literatura żydowska, która charakteryzowała się wielojęzycznością. Językiem dominującym był jidysz, a tworzyli w nim Szalom Asz, Izrael Jozue Singer, Izaak Baszewicz Singer, Uri Cwi Grinberg, Abraham Sutzkewer i wielu innych. Drugim językiem był hebrajski. Posługiwał się nim m.in.: Uri Cwi Grinberg, Chaim Nachman Bialik oraz Samuel Józef Agnone. Kolejnym znaczącym językiem był polski, którego w swojej twórczości używali Julian Tuwim, Brunon Schultz, Bolesław Leśmian czy Antoni Słonimski. Oprócz oryginalnych dzieł, powstawały także przekłady z innych języków, gdzie tłumaczono powieści Henryka Sienkiewicza czy „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego¹²⁸.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 33-34.

¹²⁶ J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 191-192.

¹²⁷ J. Pawlak, *op. cit.*, s. 94.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 94-95; J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 255-256.

Równie prężnie rozwijała się prasa. Ukazywała się ogromna ilość czasopism różnego rodzaju – dzienniki, tygodniki, miesięczniki. Ich wydawcami byli przede wszystkim działacze polityczni i religijni, wykorzystujący prasę jako narzędzie propagandy. Do najpopularniejszych należały: „*Nasz Przegląd*”, „*Hajnt*”, „*Der Moment*”, „*Folks Cajtung*” czy „*Dziennik Żydowski*”. Artyści także angażowali się w działalność prasową i wydawali pisma np.: „*Jung Jidysz*” czy „*Halastre*”. Największymi ośrodkami prasowymi były Warszawa, Łódź, Wilno, Kraków i Lwów¹²⁹.

Swoje piętno odcisnęły także teatry. W Warszawie działał teatr żydowski ze znaną aktorką – Esterą Rachelą Kamińską, w Wilnie – kilka grup np.: Trupa Wileńska z Zygmuntem Turkowem na czele. Obok funkcjonowały liczne teatry amatorskie, a największą popularnością cieszyły się teatry rewiowe i kabarety. Ponadto, w latach trzydziestych rozwinęła się produkcja filmów żydowskich w języku jidysz¹³⁰.

Rysunek 4. Ester Rachel Kamińska z córką Idą

Źródło: <http://www.zydziwpolsce.edu.pl/panel12.html>; [data 2010-05-05].

Zarówno krajowy, jak i światowy rozgłos zyskali muzycy oraz śpiewacy żydowscy. Tradycyjne modlitwy odmawiane w trakcie synagogałnych nabożeństw pozwoliły na rozwój talentów kantorów, o których rywalizowały najzamożniejsze gminy wyznaniowe. Wśród nich należy wymienić Sirote oraz Mosze Kuszewicki, Cwi Borenstein, Szlomo Kupfer czy Mordechaj Szwarzenberg. W miastach tworzyli światowej sławy wykonawcy i kompozytorzy np.: pianista Artur Rubinstein,

¹²⁹ J. Pawlak, *op. cit.*, s. 95.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 96; J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 256-258.

skrzypkowie Roman Totenberg i Bronisław Huberman oraz dyrygent Grzegorz Fitelberg¹³¹.

U progu niepodległości tworzyło także około 500 artystów żydowskich, głównie malarzy i rzeźbiarzy. Zakładano wiele stowarzyszeń tj.: Stowarzyszenie Artystów i Zwolenników Sztuk Pięknych, grupa Jung Jidysz, warszawskie Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, Zrzeszenie Żydowskich Artystów Plastyków w Polsce, łódzkie stowarzyszenie „Start”, itp. Wśród artystów największą sławę zyskali: Jankiel Adler, Wincenty Brauner, Marek Szwarc, Henryk Gotlieb i Abraham Ostrzega. Dzięki rozwojowi sztuki wzbogaciły się zbiory muzeów żydowskich oraz powstawały nowe¹³².

Niewiele źródeł opisuje dzieje fotografii żydowskiej w Polsce. Niewątpliwie była obecna, jednakże jako sztuka została rozpowszechniona po 1918 r. Fotografiami zajmował się Alter Kacyzne, który otworzył własne studio w Warszawie oraz Menachem Kipnis. W 1926 r. powstało również Żydowskie Towarzystwo Krajoznawcze z własną sekcją fotograficzną. Ponadto, w latach trzydziestych została stworzona kolekcja Romana Wiszniaka¹³³.

Istotną rolę dla społeczności żydowskiej odgrywały także stowarzyszenia sportowe, do których można zaliczyć działające w Kaliszu: Żydowski Klub Gimnastyczno-Sportowy, Żydowski Robotniczy Klub Sportowy „Gwiazda”, „Hakoach”, Robotniczy Klub Sportowy „Jutrznia”, „Hapoel” czy Żydowskie Towarzystwo Wioślarskie. „Hakoach” oraz Żydowski Klub Gimnastyczno-Sportowy połączył się w 1932 r. w klub pod nazwą „Makabi”¹³⁴.

¹³¹ J. Tomaszewski, *Niepodległa...*, s. 260-261.

¹³² *Ibidem*, s. 264-265.

¹³³ *Ibidem*, s. 269.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 241.